

Επέμβαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στον διάλογο μεταξύ εθνικού δικαστή και Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΔΔΑ της 8ης Απριλίου, 17120/09, Dhabī κατά Ιταλίας)

Ευγενία Πρεβεδούρου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΑΠΘ

1. Με την απόφαση της 8^{ης} Απριλίου 2014, *Dhabī κατά Ιταλίας*¹, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΔΔΑ) έκρινε ομόφωνα ότι η παράλειψη υποβολής προδικαστικής παραπομπής στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: ΔΕΕ, προηγουμένως ΔΕΚ) από δικαστήριο κράτους μέλους, του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, εφόσον δεν είναι αιτιολογημένη, συνιστά παράβαση του άρθρου 6 § 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΣΔΑ²). Εν προκειμένω, ο προσφεύγων, Τυνήσιος υπήκοος, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Ιταλία και στη συνέχεια απέκτησε την ιταλική υπηκοότητα, έβαλε κατά της διαφορετικής μεταχείρισης που υπέστη (άρνηση χορήγησης οικογενειακού επιδόματος) κατά παράβαση της Ευρωμεσογειακής Συμφωνίας Σύνδεσης ΕΚ-Τυνησίας, η οποία απαγορεύει τις διακρίσεις στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης μεταξύ Τυνήσιων εργαζομένων και υπηκόων της Ένωσης. Παρά το ρητό και τεκμηριωμένο αίτημα του προσφεύγοντος στο πλαίσιο της αίτησης αναίρεσης που άσκησε ενώπιον του ιταλικού *Corte di cassazione*, το δικαστήριο αυτό δεν έκρινε αναγκαίο να υποβάλει αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης στο ΔΕΕ όσον αφορά την ερμηνεία της επίμαχης διάταξης της Συμφωνίας (άρθρο 64 §§ 1 και 2), χωρίς να αιτιολογήσει την άρνησή του, ούτε καν να μνημονεύσει στην απόφασή του το αίτημα του προσφεύγοντος.

2. Δεν είναι η πρώτη φορά που το ΕΔΔΑ εξετάζει τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρου 177 ΣυνθΕΟΚ, πρώην άρθρου 234 ΣΕΚ) υπό το πρίσμα των κανόνων της δίκαιης δίκης. Αξιολογώντας τη σχετική νομολογία του ΔΕΚ (I), το ΕΔΔΑ τονίζει την υποχρέωση αιτιολόγησης της άρνησης των εθνικών δικαστηρίων να προβούν σε προδικαστική παραπομπή. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της απόφασης *Dhabī κατά Ιταλίας* έγκειται στο ότι διαπιστώνεται για πρώτη φορά παράβαση της εν

λόγω υποχρέωσης εθνικού δικαστηρίου, η οποία στοιχειοθετεί παράβαση και του άρθρου 6 § 1 της ΕΣΔΑ (II).

I. Η σχετική νομολογία των δικαστηρίων της Ένωσης

3. Το κύριο χαρακτηριστικό της νομολογίας του ΔΕΚ έγκειται στην ανάδειξη του καθοριστικού ρόλου των εθνικών δικαστηρίων τόσο στη χρήση της προδικαστικής παραπομπής όσο και στη διατύπωση των σχετικών ερωτημάτων. Γίνεται παγίως δεκτό ότι «[τ]ο άρθρο 177 [νυν άρθρο 267 ΣΛΕΕ] δέν συνιστά ένδικο βοήθημα παρεχόμενο στους διαδίκους εκκρεμούς διαφοράς ενώπιον τών εθνικών δικαστηρίων», πράγμα που σημαίνει ότι «δεν αρκεί να υποστηριχθεί από ένα διάδικο ότι η διαφορά θέτει ζήτημα ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, ώστε να υποχρεούται το οικείο δικαστήριο να δεχθεί ότι ανέκυψε ένα ζήτημα κατά την έννοια του άρθρου 177. Αντιθέτως, εναπόκειται στο δικαστήριο αυτό να παραπέμψει ενδεχομένως το ζήτημα στο Δικαστήριο αυτεπαγγέλτως...». Εξειδικεύοντας την υποχρέωση των ανωτάτων δικαστηρίων, το Δικαστήριο ερμήνευσε το άρθρο 177, τρίτο εδάφιο, «υπό την έννοια ότι ένα δικαστήριο, οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, οφείλει, όταν ανακύπτει ενώπιόν του ζήτημα κοινοτικού δικαίου, να τηρεί την υποχρέωσή του προς παραπομπή, εκτός αν διαπιστώνει ότι το ανακύψαν ζήτημα δεν είναι ουσιώδες ή ότι η οικεία κοινοτική διάταξη έχει ήδη ερμηνευθεί από τό Δικαστήριο ή ότι η ορθή εφαρμογή τού κοινοτικού δικαίου παρίσταται τόσο προφανής, ώστε να μην αφήνει περιθώριο για καμία εύλογη αμφιβολία (θεωρία της *acte clair*)· η συνδρομή μιας τέτοιας περιπτώσεως πρέπει να εκτιμάται με γνώμονα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κοινοτικού δικαίου, τις ιδιάζουσες δυσκολίες που παρουσιάζει η ερμηνεία του και τον κίνδυνο διαστάσεως στη νομολογία εντός της Κοινότητας»³. Προσφάτως, με την απόφαση της 18ης Ιουλίου 2013, C-136/12, *Consiglio nazionale dei geologi*, το ΔΕΕ υπενθύμισε ότι «το σύστημα του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, προκειμένου να εξασφαλίσει την ενότητα της ερμηνείας

1. ΕΔΔΑ (δεύτερο τμήμα), της 8^{ης} Απριλίου (17120/09).

2. Σκέψεις 32 και 33.

3. Πάγια νομολογία του ΔΕΚ ήδη από το 1982: ΔΕΚ της 6ης Οκτωβρίου 1982, 283/81, CILFIT, Συλλογή 1982, σ. 3415.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ - ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙΣ

του δικαίου της Ένωσης στα κράτη μέλη, καθιερώνει μια άμεση συνεργασία μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων, προβλέποντας διαδικασία στην οποία οι διάδικοι δεν αναλαμβάνουν καμία πρωτοβουλία»⁴. Περαιτέρω, επισήμανε ότι «[ο] καθορισμός και η διατύπωση των ερωτημάτων που πρόκειται να υποβληθούν στο Δικαστήριο απόκειται αποκλειστικώς στο εθνικό δικαστήριο και οι διάδικοι της κύριας δίκης δεν μπορούν να μεταβάλουν το περιεχόμενό τους»⁵.

4. Όσον αφορά τις συνέπειες της μη τήρησης της υποχρέωσης αυτής του εθνικού δικαστηρίου, η οποία καταλήγει σε εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, μπορεί να επιβληθούν κυρώσεις τόσο σε εθνικό επίπεδο, με τη στοιχειοθέτηση της αστικής ευθύνης του Δημοσίου εφόσον η ως άνω εφαρμογή προκάλεσε ζημία σε ιδιώτη⁶, όσο και σε κοινοτικό/ενωσιακό επίπεδο, με την άσκηση προσφυγής κατά παράβασης⁷, πράγμα που ανοίγει τον δρόμο στις

4. Σκέψη 28 της απόφασης. Έτσι και ΔΕΚ της 12ης Φεβρουαρίου 2008, C-2/06, *Kempter*, Συλλογή 2008, σ. I-411, σκέψεις 41 και 42, της 16ης Δεκεμβρίου 2008, C-210/06, *Cartesio*, Συλλογή 2008, σ. I-9641, σκέψη 90, και της 21ης Ιουλίου 2011, C-104/10, *Kelly*, Συλλογή 2011, σ. I-6813, σκέψη 62.

5. Σκέψη 29 της απόφασης. Έτσι και ΔΕΕ της 14ης Απριλίου 2011, C-42/10, C-45/10 και C-57/10, *Vlaamse Dierenartsenvereniging και Janssens*, Συλλογή 2011, σ. I-2975, σκέψη 43, καθώς και της 21ης Δεκεμβρίου 2011, C-316/10, *Danske Svineproducenter*, Συλλογή 2011, σ. I-13721, σκέψη 32.

6. ΔΕΚ της 30ης Σεπτεμβρίου 2003, C-224/01, *Köbler*, Συλλογή 2003, σ. I-10239, και της 13ης Ιουνίου 2006, C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo*, Συλλογή 2006, σ. I-5177.

7. ΔΕΚ της 9ης Δεκεμβρίου 2003, C-129/00, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, Συλλογή 2003, σ. I-14637. Το ΔΕΚ έκρινε ότι «όταν μια εθνική νομοθεσία αποτελεί το αντικείμενο αποκλινοσών ερμηνειών εκ μέρους των δικαστηρίων, δυναμένων να ληφθούν υπόψη, εκ των οποίων οι μεν οδηγούν σε σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο εφαρμογή της εν λόγω νομοθεσίας, ενώ οι δε σε εφαρμογή ασυμβίβαστη με το δίκαιο αυτό, πρέπει να αναγνωρίζεται ότι, τουλάχιστον, η νομοθεσία αυτή δεν είναι επαρκώς σαφής ώστε να διασφαλίζει μια εφαρμογή σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο». Διαπίστωσε, κατά συνέπεια, ότι η Ιταλική Δημοκρατία, μη τροποποιώντας νομοθετική διάταξη η οποία ερμηνεύεται και εφαρμόζεται από τη διοίκηση και από σημαντικό μέρος των δικαστηρίων, συμπεριλαμβανομένου του *Corte suprema di cassazione*, κατά τρόπο καθιστώντα υπερβολικά δυσχερή για τον φορολογούμενο την άσκηση του δικαιώματος στην επιστροφική φόρων που έχουν εισπραχθεί κατά παράβαση των κοινοτικών κανόνων, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τη Συνθήκη ΕΚ. Βλ. και ΔΕΚ της 24ης Νοεμβρίου 2011, C-379/10, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, Συλλογή 2011, σ. I-180, με την οποία κρίθηκε ότι η Ιταλική Δημοκρατία, αποκλείοντας κάθε ευθύνη του Ιταλικού Δημοσίου για τις ζημιές που προκαλούνται σε ιδιώτες λόγω παραβίασης του δικαίου της Ένωσης από εθνικό δικαιοδοτικό όργανο αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό, όταν η οικεία παραβίαση είναι απόρροια ερμηνείας κανόνων δικαίου ή εκτίμησης πραγματικών περιστατικών και αποδεικτικών στοιχείων από τέτοιο δικαιοδοτικό όργανο, και περιορίζοντας τη σχετική ευθύνη μόνο στις περιπτώσεις δόλου ή βαριάς αμελείας,

λεγόμενες διαφορές της «τρίτης γενιάς» οι οποίες στηρίζονται στο καθήκον έντιμης συνεργασίας⁸. Εν προκειμένω, δηλαδή, ο κοινοτικός δικαστής, αδυνατώντας να υποχρεώσει ευθέως τους εθνικούς δικαστές στην τήρηση του κοινοτικού δικαίου, εφόσον το κοινοτικό δικαστικό σύστημα στηρίζεται στη συνεργασία, επιβάλλει κυρώσεις στα αντίστοιχα κράτη μέλη για την πλημμελή εκπλήρωση της ως άνω υποχρέωσης. Η μη συμμόρφωση στην υποχρέωση αναζήτησης της ορθής ερμηνείας μέσω προδικαστικής παραπομπής μπορεί να καταλήξει, κατά τη νεώτερη νομολογία του Δικαστηρίου, στην υποχρεωτική ανάκληση αντίθετων προς το κοινοτικό δίκαιο διοικητικών πράξεων που κατέστησαν απρόσβλητες⁹. Πάντως, με την απόφαση *Köbler*, το Δικαστήριο δεν προέβη σε έλεγχο του αν η παράλειψη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος εκ μέρους του ανωτάτου εθνικού δικαστηρίου συνιστά αυτοτελή παραβίαση του κοινοτικού δικαίου, η οποία θα μπορούσε να θεμελιώσει ευθύνη του Δημοσίου. Περιορίστηκε να αντιμετωπίσει την εν λόγω παράλειψη ως στοιχείο για την εκτίμηση του κατάφωρου χαρακτήρα της διαπραχθείσας από το δικαστήριο παραβίασης της αρχής της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Αντίθετα, ο γενικός εισαγγελέας *Léger* θεώρησε ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί εκ των προτέρων η θεμελίωση της ευθύνης του Δημοσίου

παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τη γενική αρχή της ευθύνης των κρατών μελών λόγω παραβίασης του δικαίου της Ένωσης από δικαστήριό τους που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό.

8. Βλ. συναφώς *E. Dubout*, *Le contentieux de la troisième génération ou l'incomplétude du système juridictionnel communautaire*, RTDE 2007, σ. 427· *K. Lenaerts*, *The Rule of Law and the Coherence of the Judicial System of the European Union*, CMLR 2007, σ. 1625· *D.-U. Galetta*, *European Court of Justice and preliminary reference procedure today: national judges, please behave!* In *Verfassung und Verwaltung in Europa*, Festschrift für J. Schwarze zum 70. Geburtstag, Nomos, 2014, σ. 680 (687, 692).

9. ΔΕΚ, της 13.1.2004, C-453/00, *Kühne & Heitz*, Συλλογή 2004, σ. I-837, της 19.09.2006, C-392/04 και C-422/04, *i-21 Germany GmbH*, Συλλογή 2006, σ. I-8559, της 12.02.2008, C-2/06, *Willy Kempter*, Συλλογή 2008, σ. I-408. Βλ. συναφώς τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του *W. Kahl*, *35 Jahre Verwaltungsverfahrensgesetz - 35 Jahre Europäisierung des Verwaltungsverfahrensrechts*, NVwZ 2011, σ. 449 (452). Βλ. επίσης τα πρακτικά του 21ου Colloque de l'Association des Conseils d'État et des juridictions administratives suprêmes de l'Union européenne: *Conséquences de l'incompatibilité de décisions administratives définitives et de jugements définitifs des juridictions administratives des États membres avec la législation européenne* (Cour administrative suprême de Pologne) Varsovie 2008 (στον δικτυακό τόπο: www.aca-europe.eu). Από την ελληνική βιβλιογραφία, ενδεικτικά, *Δ. Ράικου*, Η ανάκληση οριστικής διοικητικής πράξης που αντιβαίνει στο κοινοτικό δίκαιο μετά την απόφαση του ΔΕΚ της 12.2.2008, C-2/06, *Willy Kempter KG*. Η παράμετρος της αυτεπάγγελτης εξέτασης του κοινοτικού δικαίου από τον διοικητικό δικαστή, ΘΠΔΔ 10-11/2008, σ. 1081.

λόγω πρόδηλης παραβίασης εκ μέρους ανωτάτου δικαστηρίου της υποχρέωσης προδικαστικής παραπομπής, π.χ. στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει νομολογία του Δικαστηρίου επί του συγκεκριμένου νομικού ζητήματος κατά την ημερομηνία έκδοσης της απόφασής του, αναγνωρίζοντας βεβαίως ότι η προσπάθεια θεμελίωσης ευθύνης του Δημοσίου μπορεί να προσκρούσει σε ορισμένες δυσχέρειες ως προς την απόδειξη της άμεσης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της παραβίασης της υποχρέωσης παραπομπής και της προβαλλομένης ζημίας¹⁰.

II. Η προσέγγιση του ΕΔΔΑ

6. Από το 1993, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των δικαιωμάτων του Ανθρώπου είχε αναφερθεί στη δυνατότητα των οργάνων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης να ελέγξουν την άρνηση των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας να προβούν σε προδικαστική παραπομπή ενώπιον του ΔΕΚ κατ' εφαρμογή του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΟΚ¹¹. Στην πρώτη απόφασή του επί σχετικής αιτίας, *Desmots κατά Γαλλίας*¹², το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι, κατά τη νομολογία του ΔΕΚ, η υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής «δεν είναι απόλυτη», εφόσον δεν υφίσταται αμφιβολία ως προς την απάντηση που θα έπρεπε να δοθεί στο σχετικό ερώτημα.

7. Πάντως, το ΕΔΔΑ δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο, να παραβιάζει η άρνηση εθνικού δικαστηρίου, του οποίου η απόφαση δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα, να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα, υπό ορισμένες συνθήκες, την αρχή της δίκαιης δίκης, ιδίως όταν η άρνηση αυτή παρίσταται αυθαίρετη. Στην απόφαση *Desmots κατά Γαλλίας*, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι το γαλλικό *Conseil d'Etat* απέρριψε το αίτημα του προσφεύγοντος περί προδικαστικής παραπομπής «ελλείψει κάθε σοβαρής αμφιβολίας ως προς την ερμηνεία» του άρθρου 52 της Συνθήκης ΕΟΚ και έκρινε ότι, υπό τις συνθήκες εκείνες, η άρνηση του εθνικού δικαστηρίου να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα δεν είναι αυθαίρετη. Η προσέγγιση αυτή παγιώθηκε σε μεγάλο αριθμό μεταγενέστερων αποφάσεων του ΕΔΔΑ¹³. Σε όλες αυτές τις υποθέσεις το ΕΔΔΑ

έκρινε ότι η μη υποβολή προδικαστικού ερωτήματος δεν ήταν αυθαίρετη κυρίως λόγω ελλιπούς τεκμηρίωσης του σχετικού αιτήματος του προσφεύγοντος προς το εκάστοτε αρμόδιο εθνικό δικαστήριο¹⁴.

2001 (60350/00), *Nicolas Calena Santiago κατά Ισπανίας*· της 13^{ης} Ιουνίου 2002 (43454/98), *Lambert Bakker κατά Αυστρίας*· της 12^{ης} Ιουνίου 2003 (68693/01), *Pedersen και Pedersen κατά Δανίας*· της 13^{ης} Φεβρουαρίου 2007 (15073/03), *John κατά Γερμανίας*· της 8^{ης} Δεκεμβρίου 2009 (54193/07), *Herma κατά Γερμανίας* της 20^{ης} Ιουνίου 2013 (14497/06), *Wallihauser κατά Αυστρίας*· της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 2012 (30123/10) *José Luis Ferreira Santos Pardal κατά Πορτογαλίας*· της 26^{ης} Νοεμβρίου 2013 (6459/07) *Krikorian κατά Γαλλίας*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση *John κατά Γερμανίας*, όπου το ΕΔΔΑ εξετάζει τις προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 234 ΣΕΚ και διαπιστώνει ότι το *Hanseatisches Oberlandesgericht* δεν ήταν «δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου», οπότε δεν είχε υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής κατά την ως άνω διάταξη και, συνεπώς, η άρνησή του δεν συνιστά παράβαση του άρθρου 6 § 1 της ΕΣΔΑ. Όσο για την άρνηση του *Bundesgerichtshof* και του *Bundesverfassungsgericht* να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα και την έλλειψη αιτιολογίας της άρνησής τους, το ΕΔΔΑ επισήμανε ότι οι ισχυρισμοί που ο προσφεύγων προέβαλε ενώπιον των ανωτέρω δικαστηρίων δεν περιελάμβαναν ρητό αίτημα υποβολής προδικαστικής παραπομπής κατά το άρθρο 234 ΕΚ ούτε συγκεκριμένους και σαφείς λόγους για την υποτιθέμενη ανάγκη προδικαστικής παραπομπής. Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι, κατά πάγια νομολογία του *Bundesverfassungsgericht*, το ΔΕΚ είναι «νόμιμος δικαστής» κατά το άρθρο 101 § 1 του Θεμελιώδους Νόμου, οπότε, όταν «ένα δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου» δεν συμμορφώνεται με την υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής, παραβιάζει την εν λόγω συνταγματική διάταξη. Προκειμένου το *Bundesverfassungsgericht* να διαπιστώσει την παραβίαση αυτή, το αίτημα προς το αρμόδιο δικαστήριο περί υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ κατά το άρθρο 234 ΕΚ πρέπει να είναι επαρκώς τεκμηριωμένο ως προς τον αναγκαίο χαρακτήρα της υποβολής. Εν προκειμένω, ο προσφεύγων δεν αιτιολόγησε επαρκώς γιατί η ερμηνεία του άρθρου 81 ΕΚ από το ΔΕΚ ήταν αναγκαία για την έκδοση απόφασης του *Bundesgerichtshof*. Κατά συνέπεια, η απόρριψη της συνταγματικής προσφυγής από το *Bundesverfassungsgericht* δεν είναι αυθαίρετη υπό το πρίσμα του άρθρου 6 § 1 της ΕΣΔΑ. Τέλος, όσον αφορά την ανεπαρκή αιτιολόγηση των αποφάσεων του *Bundesgerichtshof* και του *Bundesverfassungsgericht*, το ΕΔΔΑ επανέλαβε ότι συνάδει προς το άρθρο 6 § 1 της ΕΣΔΑ η εκ μέρους ανώτατων εθνικών δικαστηρίων απόρριψη αιτιάσεων με απλή παραπομπή στις σχετικές διατάξεις που ρυθμίζουν το παραδεκτό των αιτιάσεων αυτών εάν η υπόθεση δεν εγείρει ιδιαίτερος σημαντικά νομικά ζητήματα (ΕΔΔΑ της 4^{ης} Οκτωβρίου 2001 [47636/99], *Teuschler κατά Γερμανίας*). Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι ούτε το *Bundesgerichtshof* ούτε το *Bundesverfassungsgericht* είχαν την υποχρέωση από τη Σύμβαση να αιτιολογήσουν την άρνηση προδικαστικής παραπομπής στο ΔΕΚ κατ' εφαρμογή του άρθρου 234 ΕΚ.

14. Βλ. συναφώς *B. Τουντόπουλου*, Η παράλειψη υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ κατά το άρθρο 234 (177) ΣυνθΕΚ υπό το πρίσμα του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, ΔτΑ 2000, σ. 885· Μ.

10. Σημεία 144 έως 149 των προτάσεων. Βλ. αναλυτικά Α. Μεταξά, Ευθύνη του Δημοσίου για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου από αποφάσεις ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 67 επ.

11. Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 12 Μαΐου 1993 (20631/92), *Société Divagva κατά Ισπανίας* DR 74, σ. 274, 277

12. ΕΔΔΑ της 23^{ης} Μαρτίου 1999 (41358/98), *Desmots κατά Γαλλίας*.

13. ΕΔΔΑ της 23^{ης} Μαρτίου 1999 (35673/97, 35674/97, 36082/97 και 37579/97), *Schweighofer κ.λπ. κατά Αυστρίας*· της 25^{ης} Ιανουαρίου 2000 (44861/98), *Peter Moosbrugger κατά Αυστρίας*· της 22ας Ιουνίου 2000 (32492/96, 32547/96, 33209/96 και 33210/96), *Coëtte κ.λπ. κατά Βελγίου*, σκέψη 114· της 4^{ης} Οκτωβρίου

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ - ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙΣ

8. Διεξοδικότερη ανάλυση του θέματος περιλαμβάνουν οι πλέον πρόσφατες αποφάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2011, *Ullens de Schooten και Rezabek κατά Βελγίου*¹⁵ και της 10^{ης} Απριλίου 2012, *Vergauwen κατά Βελγίου*¹⁶. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ υπενθυμίζει ότι στα εθνικά δικαστήρια απόκειται να ερμηνεύουν και να εφαρμόζουν το εθνικό δίκαιο, ενδεχομένως κατά τρόπο σύμφωνο προς το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η δική του αρμοδιότητα περιορίζεται στον έλεγχο της συμβατότητας των συνεπειών των αποφάσεών τους με την ΕΣΔΑ¹⁷. Στο πλαίσιο του ελέγχου αυτού το ΕΔΔΑ εξετάζει βεβαίως αν η άρνηση των ανώτατων εθνικών δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ για την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου όπως ζητούσαν οι αιτούντες κατά τις εκκρεμείς ενώπιον των δικαστηρίων αυτών διαδικασίες συνιστά παράβαση του άρθρου 6 § 1 της ΕΣΔΑ. Επισημαίνει ότι το άρθρο 234 ΕΚ (πρώην 177 ΣυνθΕΟΚ, νυν 267 ΣΛΕΕ) εγκαθιδρύει υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα, εφόσον οι αποφάσεις τους δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα κατά το εθνικό δίκαιο, η οποία, πάντως, δεν είναι απόλυτη. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ αναφέρεται στην νομολογία CILFIT του ΔΕΚ και στις τρεις εξαιρέσεις που προβλέπει: «αλυσιτέλεια του [τυχόν] ερωτήματος», «ερμηνεία της σχετικής κοινοτικής διάταξης με προηγούμενη απόφαση του ΔΕΚ» και «έλλειψη εύλογης αμφιβολίας ως προς την έννοια της εφαρμοστέας διάταξης». Συνεχίζοντας, διαπιστώνει ότι ο μηχανισμός των προδικαστικών ερωτημάτων προϋποθέτει ότι τα δικαστήρια που τα υποβάλλουν εξετάζουν αν η απάντηση σε αυτά είναι καθοριστική για την έκδοση της δικής τους απόφασης. Το ζήτημα αυτό συνδέεται με το άρθρο 6 § 1 της ΕΣΔΑ, το οποίο, καθόσον προβλέπει ότι «κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικαστεί η υπόθεσή του από δικαστήριο που έχει συσταθεί νομίμως», αναφέρεται στο δικαστήριο το οποίο είναι αρμόδιο, δυνάμει των εφαρμοστέων κανόνων, να αποφανθεί επί των νομικών ζητημάτων που ανακύπτουν στο πλαίσιο μιας ένδικης διαδικασίας. Η πτυχή αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο δικονομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεδομένου ότι το διακύβευμα της εφαρμογής του τρίτου εδαφίου του άρθρου 267 ΣΛΕΕ είναι, όπως υπογραμμίζει το ΔΕΕ, «η ορθή εφαρμογή και η ομοιόμορφη ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου στο σύνολο των κρατών μελών», αφού η διάταξη

Breuer, State liability for judicial wrongs and Community Law: the Case *Gerhard Köbler v. Austria*, ELRev 2004, σ. 243 (251).

15. ΕΔΔΑ της 20ής Σεπτεμβρίου 2011 (3989/07 και 38353/07).

16. ΕΔΔΑ της 10^{ης} Απριλίου 2012 (4832/04).

17. Σκέψη 54 της απόφασης *Ullens de Schooten και Rezabek κατά Βελγίου* με παραπομπή στις αποφάσεις (34044/96, 35532/97 και 44801/98), *Streletz, Kessler και Krenz κατά Γερμανίας*, σκέψη 49, και (45036/98), *Bosphorus κατά Ιρλανδίας*, σκέψη 143.

αυτή αποσκοπεί ειδικότερα στο «να αποφευχθεί η επικράτηση διαστάσεως στη νομολογία εντός της Κοινότητας επί ζητημάτων κοινοτικού δικαίου».

9. Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ υπενθυμίζει ότι όταν υφίσταται μηχανισμός προδικαστικής παραπομπής, δεν αποκλείεται η άρνηση του εθνικού δικαστή να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα υπό συγκεκριμένες συνθήκες, να επηρεάσει τον δίκαιο χαρακτήρα της δίκης, ακόμη και αν ο δικαστής αυτός δεν αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό¹⁸, είτε το αρμόδιο να αποφανθεί επί του προδικαστικού ερωτήματος δικαστήριο είναι εθνικό¹⁹, είτε κοινοτικό²⁰. Αυτό συμβαίνει όταν η άρνηση αποδεικνύεται αυθαίρετη, δηλαδή όταν οι εφαρμοστέοι κανόνες για την παραπομπή δεν προβλέπουν εξαίρεση από την αρχή της προδικαστικής παραπομπής ή άμβλυση της σχετικής υποχρέωσης, όταν η άρνηση στηρίζεται σε λόγους διαφορετικούς από αυτούς που προβλέπουν οι εν λόγω κανόνες και όταν δεν είναι προσηκόντως αιτιολογημένη υπό το πρίσμα των κανόνων αυτών. Κατά συνέπεια, το άρθρο 6 § 1 της ΕΣΔΑ επιβάλλει, στο πλαίσιο αυτό, στα εθνικά δικαστήρια υποχρέωση αιτιολόγησης υπό το πρίσμα του εφαρμοστέου δικαίου, των αποφάσεων με τις οποίες αρνούνται να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα, κατά μείζονα λόγο όταν το εφαρμοστέο δίκαιο αναγνωρίζει την άρνηση αυτή μόνο κατ' εξαίρεση. Επομένως, όταν επιλαμβάνεται ισχυρισμού περί παράβασης του άρθρου 6 § 1 της ΕΣΔΑ, ο ρόλος του ΕΔΔΑ έγκειται στο να διασφαλίσει ότι η απόφαση περί άρνησης είναι προσηκόντως αιτιολογημένη. Πάντως, ενώ οφείλει να προβεί με συνέπεια και αυστηρότητα στον έλεγχο αυτό, δεν μπορεί να αποφανθεί επί τυχόν σφαλμάτων των εθνικών δικαστηρίων κατά την ερμηνεία ή την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, εν προκειμένω δηλαδή του ενωσιακού δικαίου. Ειδικότερα, όσον αφορά το τρίτο εδάφιο του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, τούτο σημαίνει ότι τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια που αρνούνται να υποβάλουν στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα για την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου το οποίο καλούνται να εφαρμόσουν οφείλουν να αιτιολογήσουν την άρνησή τους υπό το πρίσμα των εξαιρέσεων που προβλέπει η νομολογία του ΔΕΕ. Οφείλουν δηλαδή, κατά την απόφαση CILFIT,

18. Προπαρατεθείσες αποφάσεις *Predil Anstalt S.A. κατά Ιταλίας και Herma κατά Γερμανίας*. Για την ευρεία ευχέρεια των κατώτερων δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, όπως ερμηνεύεται από το ίδιο το ΔΕΕ, βλ. *Κ. Γιαννακόπουλου*, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η χειραφέτηση των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων από το Συμβούλιο της Επικρατείας, ΕφημΔΔ 1/2014, σ. 10, με πλούσιες νομολογιακές παραπομπές.

19. *Coëme* κ.λπ. κατά Βελγίου, προπαρατεθείσα της 5^{ης} Φεβρουαρίου 2003 (32576/96), *Wynen* κ.λπ. κατά Βελγίου.

20. Προπαρατεθείσες αποφάσεις *Société Divagsa κατά Ισπανίας*, *Desmots κατά Γαλλίας*, *Moosbrugger κατά Αυστρίας*, *John* κατά Γερμανίας, *Predil Anstalt S.A. κατά Ιταλίας και Herma κατά Γερμανίας*.

να αναφέρουν τους λόγους για τους οποίους θεωρούν ότι το ζήτημα που ήγειρε ο διάδικος δεν ασκεί επιρροή, ότι η επίμαχη διάταξη του ενωσιακού δικαίου έχει ήδη ερμηνευθεί από το ΔΕΕ ή ότι η ορθή εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου είναι τόσο προφανής ώστε δεν επιτρέπει καμία εύλογη αμφιβολία. Εξετάζοντας, στη συνέχεια, τις υποθέσεις των οποίων επελήφθη, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι τα εθνικά δικαστήρια συμμορφώθηκαν με την υποχρέωση αιτιολόγησης, καθόσον επικαλέσθηκαν τη συνδρομή εξαιρέσεων που προβλέπει η νομολογία CILFIT, τις οποίες ανέλυσαν διεξοδικά. Μολονότι το ΕΔΔΑ έλαβε υπόψη ότι οι προσφεύγοντες αμφισβήτησαν την ορθότητα της ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου που υιοθέτησαν τα εθνικά δικαστήρια, αναπτύσσοντας λεπτομερώς την άποψή τους, τόνισε ότι το ζήτημα αυτό εκφεύγει της αρμοδιότητάς του²¹.

10. Για πρώτη φορά, πάντως, στην απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2012, *Michaud κατά Γαλλίας* (12323/11), το ΕΔΔΑ κατέληξε στο αντίθετο συμπέρασμα όσον αφορά την παράβαση του άρθρου 6 § 1 ΕΣΔΑ, καθόσον διαπίστωσε «πρόδηλη ανεπάρκεια» στην προστασία των δικαιωμάτων του διαδίκου, από τη δικονομική σκοπιά της δίκαιης δίκης, με συνέπεια να θέσει εκποδών το τεκμήριο της απόφασης *Bosphorus* κατά το οποίο, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός της Ένωσης είναι, κατ' αρχήν, ισοδύναμη με αυτή που διασφαλίζει η ΕΣΔΑ. Το ζήτημα που τέθηκε στην υπόθεση *Michaud* αφορούσε το κατά πόσον η υποχρέωση ενημέρωσης και συνεργασίας με τις αρμόδιες για την καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες αρχές, την οποία προέβλεπαν κοινοτικές οδηγίες (91/308/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2001/97/ΕΚ) και για τους δικηγόρους συνιστούσε παράβαση του επαγγελματικού απορρήτου που προστατεύεται από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ²². Το γαλλικό *Conseil d'Etat*, στην απόφαση της 23ης Ιουλίου 2010 (309993) *Michaud*, απέρριψε αίτηση ακύρωσης του ενδιαφερομένου κατά της κανονιστικής απόφασης εφαρμογής της σχετικής κοινοτικής νομοθεσίας καθώς και το αίτημά του να υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα για την ερμηνεία των οδηγιών στο ΔΕΕ. Επιλαμβανόμενο της υπόθεσης, το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η υπόθεση *Michaud* διαφέρει από την υπόθεση *Bosphorus*, διότι αφορά την εφαρμογή από τη Γαλλία οδηγιών που [σε αντιδιαστολή προς τους κανονισμούς] δεσμεύουν τα κράτη μέλη μόνον ως προς το αποτέλεσμα που

πρέπει να επιτύχουν, αλλά τους αφήνουν την επιλογή των μέσων και του τύπου (σκέψη 113). Επιπλέον, στην υπόθεση *Bosphorus*, ο μηχανισμός ελέγχου που προβλέπει το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχε τεθεί πλήρως σε εφαρμογή. Αντιθέτως, στην παρούσα υπόθεση, το *Conseil d'Etat* απέρριψε το αίτημα του αιτούντος να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ για την συμβατότητα της υποχρέωσης των δικηγόρων να γνωστοποιούν υπόνοιες περί διάπραξης ποινικού αδικήματος προς το άρθρο 8 της Σύμβασης, παρότι το ζήτημα αυτό δεν είχε επιλυθεί από το ΔΕΕ (σκέψη 114). Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, εξαιτίας της απόφασης του *Conseil d'Etat* να εφαρμόσει τη θεωρία της *acte clair* και μην προβεί σε προδικαστική παραπομπή ως προς την έννοια μιας οδηγίας που πολύ δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί σαφής, χωρίς μάλιστα το ΔΕΕ να έχει ήδη εξετάσει το σχετικό ζήτημα, το εθνικό δικαστήριο αποφάνθηκε χωρίς ο κρίσιμος διεθνής μηχανισμός ελέγχου του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, κατ' αρχήν ισοδύναμος προς αυτόν της Σύμβασης, να έχει αναπτύξει το σύνολο των δυνατοτήτων του. Το ΕΔΔΑ κατέληξε ότι, υπό το πρίσμα της επιλογής αυτής και της σημασίας των διακυβευόμενων εν προκειμένω συμφερόντων, το τεκμήριο ισοδύναμης προστασίας δεν τυγχάνει εφαρμογής (σκέψη 115). Αυτό σημαίνει ότι τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει στο μέλλον να επιδεικνύουν ιδιαίτερη προσοχή ως προς την ανάγκη υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ όταν ανακύπτει ζήτημα σχετικά με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο κανόνα που μεταφέρει στην εθνική έννομη τάξη το ενωσιακό δίκαιο. Με άλλα λόγια, το ΕΔΔΑ τονίζει ότι η αποτελεσματικότητα του ελέγχου των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός της Ένωσης στηρίζεται στη συνεργασία των εθνικών δικαστηρίων με το ΔΕΕ²³. Πάντως, κατά τον ουσιαστικό έλεγχο που άσκησε το ίδιο το ΕΔΔΑ, στη θέση του ΔΕΕ²⁴, υιοθέτησε εν πολλοίς τη συλλογιστική του *Conseil d'Etat*, δεχόμενο ότι η κοινοτική οδηγία και ο εθνικός νόμος μεταφοράς της δεν θίγουν δυσανάλογα το επαγγελματικό απόρρητο που δεσμεύει τους δικηγόρους.

11. Επομένως, η απόφαση της 8ης Απριλίου 2014, *Dhahi κατά Ιταλίας*, είναι η πρώτη υπόθεση στο πλαίσιο της οποίας κρίθηκε ότι η άρνηση του εθνικού δικαστηρίου, το οποίο μάλιστα αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό κατά το εσωτερικό

21. Σκέψεις 54-64 της απόφασης *Ullens de Schooten και Rezabek κατά Βελγίου* και 89-91 της απόφασης *Vergauwen κατά Βελγίου*.

22. Για τη σχετική νομολογία του ΔΕΕ και του *Conseil d'Etat* που προηγήθηκε της απόφασης *Michaud*, βλ. *Ε. Πρεβεδούρου*, Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων, *ΕφαρμογέςΔΔ*, II & III/2013, σ. 139, 143 επ.

23. *L. Bourgorgue-Larsen*, *Actualité de la Convention européenne des droits de l'homme* (juillet-décembre 2012), *AJDA* 3/2013, σ. 165 (173).

24. Κατά την *J. Iliopoulos-Strangas*, *Straßburg vis a vis Luxemburg: "Gleichwertiger Schutz" – "kein offenkundig unzureichender Schutz" oder lieber gleich Beitritt der Union zur EMRK?*, in *Verfassung und Verwaltung in Europa*, *Festschrift für J. Schwarze* zum 70. Geburtstag, *Nomos*, 2014, σ. 692 (712), το ΕΔΔΑ λειτούργησε εν προκειμένω ως «Ersatzspieler» έναντι του ΔΕΕ.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ - ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙΣ

δίκαιο, να υποβάλει στο ΔΕΕ αίτηση για την έκδοση προδικαστικής απόφασης συνιστά παράβαση του άρθρου 6 § 1 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ εξέτασε την απόφαση του αναιρετικού δικαστηρίου και δεν εντόπισε την παραμικρή μνεία στο αίτημα προδικαστικής παραπομπής που διατύπωσε ο προσφεύγων ούτε στους λόγους για τους οποίους θεωρήθηκε ότι το νομικό ζήτημα που ανέκυψε δεν έρχετο παραπομπής στο ΔΕΕ. Η αιτιολογία της απόφασης δεν επιτρέπει τη συναγωγή συμπεράσματος ως προς το αν το ζήτημα αυτό θεωρήθηκε αλυσιτελές για την επίλυση της διαφοράς ή σχετικό με σαφή διάταξη ή με διάταξη ήδη ερμηνευθείσα από το ΔΕΕ ή αν απλώς δεν ελήφθη υπόψη από το εθνικό δικαστήριο. Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι η συλλογιστική του ιταλικού δικαστηρίου δεν περιέχει καμία αναφορά στη νομολογία του ΔΕΕ²⁵. Η εν λόγω παρέμβαση του ΕΔΔΑ στον διάλογο των δικαστών, στον οποίο στηρίζεται ο μηχανισμός του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, σέβεται την ιδιομορφία της ενωσιακής έννομης τάξης. Ειδικότερα το ΕΔΔΑ εξετάζει την ύπαρξη αιτιολογίας και όχι το βάσιμο αυτής. Επιπλέον, η αιτιολογία αυτή εξετάζεται επί τη βάση των εξαιρέσεων από την υποχρέωση παραπομπής που διατύπωσε το ΔΕΕ στη νομολογία CILFIT. Χωρίς να είναι «επαναστατική», η απόφαση της 8^{ης} Απριλίου 2014 εκφράζει την ενίσχυση του ελέγχου των δικονομικών μηχανισμών της Ένωσης υπό το πρίσμα των επιταγών της ΕΣΔΑ²⁶. Θα πρέπει δε να επισημανθεί ότι, σε αντιδιαστολή προς το ΔΕΕ, το οποίο δεν αναγνωρίζει καμία επιρροή των διαδίκων στο ζήτημα της προδικαστικής παραπομπής, που εμπνέει ως προς όλες τις πτυχές του στην αποκλειστική αρμοδιότητα του εθνικού δικαστηρίου²⁷, αφετηρία της συλλογιστικής του ΕΔΔΑ είναι ακριβώς το αίτημα του διαδίκου για υποβολή προδικαστικής παραπομπής και η αιτιολογημένη ή όχι απόρριψή του από το εθνικό δικαστήριο.

12. Μέχρι τώρα, ο έλεγχος που άσκησε το ΕΔΔΑ όσον αφορά τον αυθαίρετο χαρακτήρα της άρνησης εθνικών δικαστηρίων να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ όχι μόνο δεν έθιξε την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης, αλλά μάλλον ενίσχυσε τον ρόλο του ΔΕΕ, αφού το Δικαστήριο του Στρασβούργου λειτούργησε ως εγγυητής της ορθής

εφαρμογής του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής από τα εθνικά δικαστήρια²⁸. Η κατάσταση όμως περιπλέκεται με την κατάρτιση του 16^{ου} πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, το οποίο υιοθέτησε η επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 10 Ιουλίου 2013 και θα τεθεί σε ισχύ μετά την κύρωσή του από 10 συμβαλλόμενα μέρη. Με το κείμενο αυτό επιδιώκεται η ενίσχυση και η διεύρυνση της γνωμοδοτικής αρμοδιότητας του ΕΔΔΑ²⁹, καθόσον παρέχεται στα ανώτατα δικαστήρια των συμβαλλόμενων μερών η δυνατότητα να υποβάλλουν στο ΕΔΔΑ αιτήματα γνωμοδοτήσεων σε θέματα αρχών σχετικά με την ερμηνεία ή την εφαρμογή των δικαιωμάτων και ελευθεριών που περιλαμβάνει η Σύμβαση ή τα πρωτόκολλα, στο πλαίσιο υπόθεσης που εκκρεμεί ενώπιόν τους³⁰. Η δυνατότητα αυτή, που θυμίζει την προδικαστική παραπομπή του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, με τη βασική διαφορά ότι οι γνώμες που θα εκδίδει συναφώς το ΕΔΔΑ δεν θα έχουν τον δεσμευτικό χαρακτήρα των εκδιδόμενων δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ αποφάσεων του ΔΕΕ³¹, θα συμβάλει στη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου συστήματος παρεμβάσεων του εθνικού δικαστή και του Ευρωπαϊκού δικαστή των δικαιωμάτων του ανθρώπου στον τομέα της προστασίας τους και, συνακολούθως, θα προωθήσει τις αρχές της επικουρικότητας και του περιθωρίου εκτίμησης στο πλαίσιο της εφαρμογής της Σύμβασης. Το ζήτημα όμως που ανακύπτει και εντοπίσθηκε από το ΔΕΕ στην πρόσφατη γνωμοδότησή του 2/2013 σχετικά με το σχέδιο συμφωνίας για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ έγκειται ακριβώς

28. *D. Szymczak*, Convention européenne des Droits de l'Homme et questions préjudicielles, AJDA 5/2015, σ. 268 (272).

29. Βλ. συναφώς *D. Szymczak*, La fonction consultative de la Cour européenne des droits de l'homme, in *A. Ondoua/D. Szymczak* (dir.) La fonction consultative des juridictions internationales, Pedone 2009, σ. 89· *J.-P. Costa/R. Titun*, Les avis consultatifs devant la Cour européenne des droits de l'homme, in *L'homme dans la société internationale*, Mélanges Paul Tavernier, Bruylant, 2013, σ. 605.

30. Πρωτ. 16, άρθρο 1 §§ 1 και 2. Βλ. διεξοδική ανάλυση από *L.-A. Sicilianos*, L'élargissement de la compétence consultative de la Cour européenne des droits de l'homme, RTDH 2014, σ. 1. Επί του παρόντος, κατά το άρθρο 47 της ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο του Στρασβούργου μπορεί να εκδίδει γνωμοδοτήσεις για νομικά θέματα που αφορούν στην ερμηνεία της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της μετά από αίτηση της Επιτροπής των Υπουργών.

31. Το ΔΕΚ, με την απόφασή του της 27ης Μαρτίου 1963 (28-30/62, *Da Costa*), τόνισε ότι «...το άρθρο 177, τελευταία παράγραφος, υποχρεώνει χωρίς κανένα περιορισμό τα εθνικά δικαστήρια, οι αποφάσεις των οποίων δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, να υποβάλλουν στο Δικαστήριο κάθε ζήτημα ερμηνείας που ανακύπτει ενώπιόν τους...». Βλ. *D. Ritleng*, Le renvoi préjudiciel communautaire, modèle pour une réforme du système de protection de la CEDH : L'Europe des Libertés 2002, σ. 3.

25. Σκέψη 33 της απόφασης *Dhabi κατά Ιταλίας*.

26. *D. Simon*, La Cour européenne des droits de l'homme confirme sa présence active dans le dialogue entre juge national et juge de l'Union, Europe, juillet 2014, σ. 1.

27. «Μολονότι το ... δικαστήριο είναι ελεύθερο να καλέσει τους διαδίκους της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί να προτείνουν σχέδια τα οποία ενδέχεται να γίνουν δεκτά κατά τη διατύπωση προδικαστικών ερωτημάτων, σε αυτό και μόνον εναπόκειται να αποφασίσει εν τέλει τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς το περιεχόμενο των ερωτημάτων αυτών» (προπαρατεθείσες αποφάσεις *Kelly*, σκέψη 65, *Consiglio nazionale dei geologi*, σκέψη 30).

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ - ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙΣ

στη σχέση του πρωτοκόλλου 16 προς τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής του ενωσιακού δικαίου, το οποίο επιβάλλει σχετικώς στα ίδια δικαστήρια την υποχρέωση να υποβάλλουν στο Δικαστήριο αιτήσεις για την έκδοση προδικαστικής απόφασης δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Μολοντί η σχεδιαζόμενη συμφωνία δεν προβλέπει την προσχώρηση της Ένωσης στο πρωτόκολλο 16, γεγονός πάντως είναι ότι, δεδομένου ότι η ΕΣΔΑ θα καταστεί αναπόσπαστο τμήμα του δικαίου της Ένωσης, ο μηχανισμός που καθιερώνει το εν λόγω πρωτόκολλο είναι ικανός, ιδίως όταν ανακύπτουν ζητήματα σχετικά με κατοχυρωμένα από τον Χάρτη δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα αναγνωρισμένα από την ΕΣΔΑ, να θίξει την αυτονομία και την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής του ενωσιακού δικαίου. Ειδικότερα, δεν αποκλείεται μια αίτηση γνωμοδότησης υποβληθείσα δυνάμει του πρωτοκόλλου 16 από δικαστήριο κράτους μέλους που έχει προσχωρήσει στο εν λόγω πρωτόκολλο να προκαλέσει τον κίνδυνο παράκαμψης της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής, η οποία αποτελεί

ακρογωνιαίο λίθο του δικαιοδοτικού συστήματος που έχουν καθιερώσει οι Συνθήκες. Δεδομένου ότι η σχεδιαζόμενη συμφωνία δεν περιλαμβάνει καμία πρόβλεψη ως προς τη σχέση μεταξύ του μηχανισμού που καθιερώνει το εν λόγω πρωτόκολλο 16 και της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ, όπως προβλέπεται από το σχέδιο συμφωνίας, είναι ικανή να θίξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δικαίου της Ένωσης καθώς και την αυτονομία του. Πράγματι, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η κατάρτιση του 16^{ου} πρωτοκόλλου και ιδίως το χρονικό σημείο ολοκλήρωσης της σχετικής διαδικασίας δημιουργεί την εντύπωση μιας προσπάθειας υπονόμησης ή έστω απομείωσης της σημασίας του ΔΕΕ στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων εκ μέρους των οργάνων του Σύμβασης³².

32. Βλ. συναφώς *Ε. Πρεβεδούρου*, Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων, ό.π., σ. 150.